

İKİNCİ VATIKAN KONSİLİ VE KATOLİK YAHUDİ İLİŞKİLERİ ¹

Bekir Zakir ÇOBAN

Doç. Dr., Dinler Tarihi ABD, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İlahiyat Fakültesi, Dokuz Eylül Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr., *History of Religions, Department of Philosophy and Religious Studies, Faculty of Divinity, Dokuz Eylül University*

<bekirzakir@hotmail.com>

Makale Türü: Hakemli Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 25.12. 2017, Kabul Tarihi: 30.06.2018

Öz: Hıristiyanlığın, başlangıçta Yahudilik içerisinde bir hareket iken sonradan müstakil bir din haline geldiği; tarihsel süreç içerisinde Yahudi-Hıristiyanlığından Heleno-Hıristiyanlığa doğru bir eğilim gösterip Yahudi kökeninden gittikçe uzaklaştığı söylenebilir. Geleneksel Hıristiyan anlayışı sadece Yahudiliği "eski kanun" olarak görmekle kalmamış Yahudileri de özellikle İsa'nın çarmıha gerilmesi hadisesinin suçlusunu olarak itham etmiştir. Kaynağını yine İncillerin anlatımından alan geleneksel görüşe göre Yahudilerin kötü durumda olması ve yersiz yurtsuz kalmaları Tanrı'nın bir iradesidir adeta. Yani Hıristiyanlıkla Yahudilik arasındaki problem diğer dinlerin birbiriyle ilişkilerinden daha fazla olarak teolojik ve kutsal metinsel bir sorundur. Bununla birlikte Ortodoks, Katolik ve Protestan Hıristiyanlık açısından bakıldığında Yahudilerle en sorunlu görünen Katolik Kilisesidir. Bunda Hıristiyan nüfusun çoğunluğunun bağlı olduğu kurum, Ortodoks ve Protestan kiliselerinden farklı olarak her daim istikrarlı ve hiyerarşik bir kurum ile tarihten günümüze aynı zamanda bir devlet olarak var olmasının etkisi olsa gerektir.

1870'de İtalyan Cumhuriyet Ordusu tarafından ortadan kaldırılan Papalık Devletleri yerine 1929'da Lateran Anlaşmasıyla Vatikan Devletinin kurulması ve 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşu meseleyi sadece dini bir sorun olmaktan çıkarıp siyasi bir yön kazandırmıştır. Kilise bir taraftan modernistlerle liberaller arasındaki çekişmeye sahne olurken bir yandan da II. Dünya savaşı esnasındaki Yahudi soykırımının suçluları arasında gösterilmektedir. Yahudilerin çoğu tarafından soykırımın baş sorumlularından biri olarak görülen XII. Pius'un ardından papa seçilen ve XXIII. John adını alan Angelo G. Roncalli, Kiliseyi modern dünya ile barıştırmak amacıyla İkinci Vatikan (II. Vatikan) Konsilini düzenlemiştir. Modernleşme yolunda Kilise içerisinde bazılarının "yetersiz" bazılarının "fazla ileri gitmiş bir açılım" olarak nitelendirdiği II. Vatikan Konsili teolojiden litürjiye önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. Konsilin geleneğe nazaran gerçekleştirdiği önemli değişikliklerden biri de diğer dinlerle - özellikle de Yahudilerle ilişkiler konusundadır.

¹ Bu makale *Birinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı 2017*'de (Konya, 16-17 Aralık 2017) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Papa XXIII. John'un bu konuda görev verdiği Kardinal Agustine Bea ve arkadaşlarının öncelikle sadece Yahudilere yönelik olarak tasarladıkları konsil metni önemli bir dirençle karşılaştı da, Papa John ve sonra da halefi VI. Paul'un destekleriyle, fakat kapsamı genişletilip diğer dinleri de içine alacak biçimde düzenlenerek II. Vatikan Konsili belgeleri arasında ilan edilmiştir. Nostra Aetate olarak bilinen bu belge resmîyetle Kilisenin diğer dinlerle ilgili bildiri ise de halen çoğu kez Yahudilerle ilgili hazırladığı bir doküman olarak tartışılmaktadır. Nostra Aetate bazı Yahudiler ve Katoliklerin işbirliği sayesinde birçok Katolik ve Yahudi'ye rağmen deklare edilmiş bir belgedir. Bununla birlikte Katolik-Yahudi ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiş ve sonraki süreçte- aradaki sorunların önemli bir kısmı halen devam etmekte ise de- en azından Vatikan ve İsrail devletlerinin birbirlerini tanımasının yolunu açan bir başlangıç olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Katolik-Yahudi İlişkileri, Roma Katolik Kilisesi, İkinci Vatikan Konsili, Nostra Aetate

SECOND VATICAN COUNCIL AND CATHOLIC- JEWISH RELATIONS

Abstract: When Christianity was originally a movement within Judaism, it later became an independent religion; it can be said that in the historical process, it showed a tendency from Judeo-Christianity to Heleno-Christianity and gradually moved away from the Jewish origin. The traditional Christian understanding not only saw Judaism as "old law" but also accused the Jews as criminals, especially of the crucifixion of Jesus. According to the traditional Christian view, which mainly based on Gospels, the Jews have to be in a bad situation, even this is the will of God. In other words, the problem between Christianity and Judaism is more theological and sacred textual question than other conflicts between other religions' believers. However, from the standpoint of Orthodox, Catholic, and Protestant Christianity, it is the Catholic Church which appears to be the most problematic with the Jews. In addition to being an institution to which the majority of the Christian population is affiliated, apart from the Orthodox and Protestant churches, every continent is a stable and hierarchical institution; besides it must be an effect of being present as a state at the same time as the history.

With the establishment of the State of Israel in 1948 and the establishment of the Vatican State in 1929 by the Treaty of Lateran instead of the Papal States which were abolished by the Italian Republic Army in 1870, the issue between Catholics and Jews gained a political direction. The church was the scene of controversy between the modernists and the liberals, it was also accused of being among the criminals of the Jewish genocide during World War II. Pope Pius XII considered by most of the Jews as one of the chiefs of the genocide. Angelo G. Roncalli who was chosen as pope and took the name John XXIII after Pius, tried to reconcile the Church with the modern world and organized the Second Vatican Council. On the way to modernization some saw the council "inadequate" and some described it "too modernizing". The Second Vatican (Vatican II) Council has made significant changes from liturgy to theology. One

of the important changes that the council makes in comparison with the tradition is the relation with other religions- especially with the Jews.

Pope XXIII. John commissioned Cardinal Augustin Bea to deal with the “Jewish question”. Bea and his colleagues firstly made a draft text for Jews only. When this text meets resistance, other religions are included. With the support of Pope John XXIII and later Pope Paul VI this text has been declared in the conciliar documents. This document, known as *Nostra Aetate*, is officially “Declaration on the Relation of the Church with Non-Christian Religions” but is often still discussed as Church’s document on the Jews. However *Nostra Aetate* is a documentary declared by some Jews and Catholics in cooperation against many Catholics and Jews. It has, however, served as a turning point in Catholic-Jewish relations even if a considerable part of the problems remain. At least in this process in 1994 the Vatican and the Israeli states recognized each other.

Keywords: Catholic-Jewish Relations, Roman Catholic Church, Second Vatican Council, *Nostra Aetate*

1. İkinci Vatikan Konsili Öncesi Katolik-Yahudi İlişkileri

Hıristiyanlar *Kitab-ı Mukaddes (Bible)* ile *Eski Ahit* ve *Yeni Ahit*’ten müteşekkil bir kutsal kitabı kabul etmekte iseler de İnciller bu külliyat içerisinde en önemli metinlerdir. Zira Hz. İsa’nın hikâyesini anlatmaktadırlar. Hıristiyanların *Eski Ahit* adı altında *Tevrat*’ı da benimsemeleri Hz. İsa’nın ve Hıristiyanlığın zeminini teşkil etmesi dolayısıyladır. Yoksa daha çok Pavlus’la şekillenen Hz. İsa sonrası Hıristiyan teolojisine göre “Eski Kanun”, yani *Tevrat* ve Yahudi Şeriatı günahkârlar içindir ve İsa’nın gelişi ile artık nesh olunmuştur. İncillerin anlatımına bakıldığında özellikle Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesinin yegâne müsebbibi olarak zamanın Yahudi din adamları gösterilir. Hatta Roma Valisi Pilatus adeta İsa’yı bırakmak için çaba sarf etmiş fakat Yahudiler ısrarla İsa’nın çarmıha gerilmesini talep etmişler ve isyan çıkmasından korkan vali bu idamı onaylamıştır. Bununla birlikte İncillerin yazıldığı dönem (miladi 90’lı yıllar) ile çarmıh olayı arasında hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar açısından travmatik bir hadise yaşanır. O da 60’lı yılların ortasında başlayıp 70 yılında Romalılarca Yahudi Mabedinin yıkılması ile sonuçlanan Yahudi isyanıdır. İşte bu travmatik ortama dikkat çeken bazı Yahudi yazarlar Roma baskısı dolayısıyla İsa’nın çarmıha gerilmesinin asıl sorumlusu olan Romalıları suçlamaktan çekinen İncil yazarlarının kolay bir hedef olan Yahudileri suçladığını ve valiyi masum gösterdiğini iddia ederler.²

² Bkz. Solomon Zeitlin, “The Ecumenical Council Vatican II and the Jews”, *The Jewish Quarterly Review*, vol. 56, no. 2 (Oct. 1965; 93-111), ss. 93-97.

Bu iddia tabi ki Katolikler için geçersizdir. Yüzyıllara dayanan geleneksel Katolik öğretisine göre Yahudiler İsa'nın çarmıha gerilmesinin baş sorumlularıdır ve bu yüzden "Tanrı katili" (*Deicide*)'dirler. İsa tekrar gelinceye kadar yeryüzünde eziyet çekmeleri de Tanrı'nın bir emri ve iradesidir. Yahudilerin yeryüzünde yersiz yurtsuz kalmaları ve dışlanmaları adeta İncillerin gerçekliğinin bir kanıtıdır.³ Bu süreç içerisinde *Eski Ahit*'in imtiyazlı halkı İsrail'in bu imtiyazını onlardan alacak teolojik anlayışlar da geliştirilmiştir. Kilisenin geleneksel görüşüne göre Kilise "Gerçek İsrail" (*Verus Israel*)'dir. Yahudilerin o İsrail ile artık bir alakası yoktur. *Eski Ahit*'in yerini *Yeni Ahit* aldığı gibi "Tanrı'nın seçilmiş halkı İsrail" in yerini de artık "Gerçek İsrail", yani Kilise almıştır.⁴

Tarih boyunca, özellikle de Avrupa'da Hıristiyanların Yahudilere bakışı bu yönde olmuştur. XVI. Yüzyıldaki Protestan Reformunun da bu tabloyu değiştirdiği söylenemez. Hatta Luther'in Yahudilerin havralarının yakılması gerektiğini söylediği bilinmektedir.⁵ Avrupa genelinde Yahudilerin yeri gettolarıdır sadece. Bu tablonun değişmeye başlamasının işaretleri ancak Fransız Devrimi sonrasında görülebilecektir. Hatta Yahudilerin ancak Amerika'da yeni bir sayfa açıp etkili bir topluluk kurabildikleri, Avrupa'da bunu hala tam olarak gerçekleştiremedikleri söylenebilir. Bu yüzden ünlü din sosyologu Robert Bellah şöyle bir cümle kullanmıştır: "Yahudiler için Avrupa Mısır'dı, Amerika ise vadedilmiş topraklar."⁶

Kilisenin modernizm ile mücadelesinin de Yahudilerle ilişkileri kötüleştiren önemli bir etken olduğu söylenebilir. Özellikle Papa IX. Pius ile 1800'lü yılların sonuna doğru somut hale gelmiş olan Kilisenin ezeli düşmanları arasına her tür "izm"le beraber Yahudiler de girmiştir. Aslında açık bir düşman olarak görülenler daha çok masonlardır. Fakat Kilise onlarla bağlantılı olduğu düşüncesiyle neredeyse tüm Yahudilere de şüphe ile bakmıştır.

Katolik Kilisesi ile Yahudilerin uzlaşma çizgisine girmesi ancak İkinci Vatikan (II. Vatikan) Konsili (1962-1965) ile birlikte gerçekleşmiştir. Bu arada artık Filistin'de bir İsrail Devleti kurulmuştur. Konsile kadar uzlaşma çabası daha çok Yahudiler tarafından gelmiştir. Bu Yahudi girişimleri XX. yüzyılın başına kadar uzanır. Bunun en tipik örneklerinden biri Siyonizm'le adeta özdeşleşmiş bir isim olan ünlü gazeteci Theodore Herzl'in Papa X. Pius ile Ocak 1904'te

³ Kilisenin Yahudiliğe bakışı konusunda bkz. Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, İstanbul, 2002, ss. 123-145.

⁴ Hıristiyan öğretilerinde "İsrail" kavramı üzerine bir çalışma için bkz. Mark R. Lindsay, *Barth, Israel and Jesus: Karl Barth's Theology of Israel*, Ashgate, Burlington, 2007.

⁵ Bkz. Kaan H. Ökten, *Hıristiyanlıkta İnançın Yenilenmesi, Luther'in Teolojik Tezleri ve Toplumsal Yansımaları*, Mavi Ada Yayıncılık, İstanbul, 2000, ss. 142-147.

⁶ Robert Bellah, "Civil Religion in America", *Daedalus*, 96/1, 1967 (I-21), s. 8.

yaptığı görüşmedir. Hatıralarında belirttiğine göre Herzl 23 Ocak 1904'te İtalya kralı Victor Emmanuel III ile görüşür. Buluşma Herzl açısından olumlu geçer. Fakat onun asıl amacı Victor Emmanuel'in Osmanlı Sultanına bir mektup yazması ve kurulacak Yahudi devleti konusunda Sultanın kendilerine yardım etmesi için ricacı olmasıdır. Konuşma Kralın "ne zaman bir Türk görsem sizin meselenizi konuşacağım" sözü ile son bulur.⁷

Üç gün sonra, yani 26 Ocak 1904'te Herzl Papa X. Pius ile görüşür. Papanın elini öpmez ve bunun onu öfkelenirdiğini düşünür. Görüşmeye- bir arkadaşının tavsiyesi üzerine- yakasına Sultan II. Abdülhamid'in verdiği Mecidiye Nişanını takarak gitmiştir. Bu yüzden de papa ona hitap ederken hep "paşa" der. Görüşmede papa "Kutsal Topraklar"da bir Yahudi devletinin kurulmasını desteklemeyeceklerini sert ve kesin bir şekilde ifade eder. Herzl'e nihai cevabı ise şu şekildedir: "Yahudiler mademki Efendimiz Hz. İsa'yı tanımıyorlar biz de Yahudi milletini tanıyamayız."⁸ Gerçekten de Vatikan'ın resmî ve fiilî tavrı her zaman İsrail Devleti'nin kurulmasına ve siyonizme karşı olmuştur. Vatikan'ın resmî yayın organı *L'Osservatore Romano* İsrail Devleti'nin ilanından bir gün önce, yani 13 Mayıs 1948'de modern siyonizm aleyhine bir yazıyla çıkmıştır. Yazıda şöyle denmektedir: "Kutsal Topraklar Hıristiyanlığa, yani 'Gerçek İsrail'e aittir."⁹ İsrail Devleti kurulduktan sonra dahi bazı Katolik muhafazakârların bu fikri değişmemiştir. Papa XXIII. John döneminde Vatikan Devlet Sekreteri olan Kardinal Domenico Tardini 1957'de bizzat İsrail yetkililerine şunu demiştir: "İsrail Devleti'nin kurulmasına ihtiyaç yoktu. Bu çok büyük bir hataydı ve önümüzdeki her gün biz bu hatanın bedelini ödeyeceğiz."¹⁰

II. Dünya Savaşı ve sonrasında Katolik-Yahudi ilişkilerinin daha da kötüleştiği söylenebilir. Zira II. Dünya Savaşı esnasında Almanya'da Papalık Elçisi olarak görev yapan ve papa olarak seçildikten sonra hakkında "Hitler'in Papası" adlı kitaplar yazılan XII. Pius'u birçok Yahudi yazar *holokost*'un mimarlarından saymaktadır.¹¹ Yakın bir tarihte, 2007 yılında İsrail'deki Yad

⁷ Theodor Herzl, *Hatıralar*, çev. Ergun Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 333-337.

⁸ Herzl'in Papa X. Pius ile görüşmesinin ayrıntıları için bkz. Herzl, *Hatıralar*, ss. 337-339.

⁹ *L'Osservatore Romano*, *Giornale quotidiano politico religioso*, 13.05.1948, n. 110, Roma, Città del Vaticano.

¹⁰ Uri Bialer, "Israel and Nostra Aetate: the View from Jerusalem", N. Lamdan, A. Melloni (eds.), *Nostra Aetate: Origins, Promulgation, Impact on Jewish-Catholic Relations*, LIT, Berlin, 2007, s. 68, 69.

¹¹ Bkz. John Cornwell, *Hitler's Pope: The Secret History of Pius XII*, Penguin Books, New York, 1999. Vatikan'ın Yahudi karşıtlığı hakkında müstakil bir çalışma için bkz. David Ketzer, *The Popes Against Jews: The Vatican's Role in the Rise of Modern Anti-Semitism*, Alfred A. Knopf, New York, 2001. XII. Pius'a yönelik itham edici kitaplar yanında onu savunan eserler de kaleme alınmıştır. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı Yahudi din adamı ve tarihçi David G. Dalin'e aittir. Bkz.

Vaşem soykırım müzesinde Papa XII. Pius'un soykırımın sorumlularından biri olarak gösterilmesi de Vatikan ile İsrail arasında bir krize yol açmıştır. İsrail Devleti'nin ilanı, akabinde Arap-İsrail çatışmalarının başlaması ve Birleşmiş Milletler'de konuyla ilgili müzakereler esnasında birçok İsraili yetkiliye göre Yahudilerin önünde iki önemli engel vardı: BM ve Vatikan. Kilisenin rahatsızlığı görünüşte kutsal mekânlar ve buradaki Hıristiyanlarla alakalıdır. Fakat birçok Yahudi yazar Vatikan'ın, Arap Birliği'nin oluşturmaya çalıştığı İsrail karşıtı cephede yer aldığı fikrindedir. İsraili siyasetçiler de benzer şekilde Katolik Kilisesini düşman olarak görmüşlerdi. İsrail'in ilk Başbakanı Ben Gurion ve Dışişleri Bakanı Sharett'in bazı konuşmalarında bu düşüncenin izleri açıkça görülür.¹²

2. İkinci Vatikan Konsili ve *Nostra Aetate*

II. Vatikan Konsili Katolik Kilisesi bünyesinde birçok değişikliğe imza atmıştır. 1994'te Vatikan ve İsrail arasında diplomatik ilişki kurulmasıyla sonuçlanan sürecin de bu konsille, özellikle de- önceden sadece Yahudilere yönelik bir metin olarak planlanmışsa da konsil sürecinde "Kilisenin Hıristiyanlık Dışındaki Dinlerle İlgili Bildirisi" şeklinde daha genel bir hüviyete bürünen- *Nostra Aetate* belgesi ile başladığı söylenebilir. II. Vatikan Konsilini toplayan ve adı geçen belgenin oluşmasında önemli bir rolü bulunan kişi Angelo Giuseppe Roncalli'dir. 1881'de İtalya'nın Bergamo şehrinde doğan Roncalli Kilisedeki kariyerinde belli bir yere geldikten sonra önce Bulgaristan'a ardından Türkiye'ye papalık temsilcisi olarak atanmıştır. Çok zorlu bir dönemde, 1935-1944 yılları arasında Türkiye'de görev yapan Roncalli hem dönemin Türk bürokratları hem de Türkiye'deki dini grupların temsilcileriyle yakın ilişkiler kurmuştur. Türklerin de Yahudilerin de istisnai olarak sevdikleri yegâne papadır denebilir. Yahudilerin ona büyük bir hürmet göstermelerinin önemli bir nedeni savaş zamanında Avrupa'dan- özellikle Polonya ve Macaristan'dan- kaçan pek çok Yahudi'ye Hayfa'ya gidebilmeleri için yaptığı yardımlardır. Türkiye'deki görevinin ardından Fransa ve Venedik'te çalışan Roncalli, Papa XII. Pius'un ölümü üzerine 1958'de sürpriz bir şekilde papa seçilir. Seçilmesi sürprizdir, zira XII. Pius gibi gelenekçi ve muhafazakâr bir papanın ardından liberal görüşleri ile bilinen, hatta karşıtlarınca zaman zaman "komünist" olmakla suçlanan biri papa olmuştur. XXIII. John ismini alan Roncalli, II. Vatikan Konsilini "*aggiornamento*" (çağdaşlaşma) sloganı ile toplamıştır.¹³

David G. Dalin, *The Myth of Hitler's Pope: How Pope Pius XII Rescued Jews from the Nazis*, Regnery Publishing, 2005.

¹² Uri Bialer, "Israel and Nostra Aetate: the View from Jerusalem", ss. 66-68.

¹³ Roncalli'nin hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Zakir Çoban, *Papa XXIII. John, Angelo Giuseppe Roncalli*, İzmir, 2012.

Konsil 1962-1965 yılları arasında gerçekleşecektir. Papa XXIII. John konsil ile ilgili hazırlık komisyonunu atadığı gün, yani 5 Haziran 1960'da "Hıristiyan Birliğini Destekleme Sekreteryası"nı (SPCU) da kurar.¹⁴ Başına, *Nostra Aetate* belgesinin mimarı olacak olan Kardinal Augustin Bea'yı getirir. Papa bu sekreteryada görev yapmak üzere 15 piskopos ve 20 danışman atar. Jules Isaac¹⁵ ve Kardinal Bea'nın telkinleri sonucu papa bu sekreteryanın *De Questione Hebraica* ("Yahudi meselesi") ile de ilgilenmesini emreder. Sekreteryaya ilk toplantısını aynı yıl yapar. Üyeler ve danışmanlar bu toplantıda sürpriz bir şekilde sekreteryanın Katolik-Yahudi ilişkileriyle de ilgileneceğini öğrenirler.¹⁶

Konsilde Yahudilerle ilgili bir belge yayınlanmasına yönelik Kilise içerisinde bir talep var mıdır? Anlaşıldığı kadarıyla böyle bir fikir sadece Papa XXIII. John, Kardinal Bea ve birkaç kişi tarafından paylaşılmaktadır. Konsil hazırlıkları esnasındaki yazışmalar bunu göstermektedir. 1959 ortalarında Devlet Sekreteri Tardini konsil hazırlıkları çerçevesinde konsilde ele alınması uygun görülen konularla ilgili 2500'e yakın din adamından görüş ister. Konsil ajandası (*postulata*) için görüş sorulan bu kişiler Vatikan'da çeşitli görevlerde bulunan üst düzey din adamlarından piskoposlara, Cizvitler, Dominikenler gibi

¹⁴ Sekreteryaya ile ilgili Vatikan'ın resmi sitesindeki bilgiler için bkz. http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrstuni/documents/rc_pc_chrstuni_pro_20051996_chrstuni_pro_en.html

¹⁵ Fransa'da, Rennes'de Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Jules Isaac (1877-1963) bir süre tarih öğretmenliği yaptıktan sonra 1936 yılında Fransa Millî Eğitim Bakanlığı'na müfettiş olarak atanır. Fakat 1940'da yürürlüğe giren ulusalcı kanunlar nedeniyle eğitimle ilgili kamu görevinden uzaklaştırılır. Nazi işgali sonrasında ise neredeyse tüm ailesi tutuklanıp Auschwitz'e gönderilir. Isaac Nisan 1948'de, yani İsrail Devleti'nin kuruluşundan bir ay önce *Jésus et Israël* (*İsa ve İsrail*) isiminde bir kitap yayınlar (bkz. Jules Isaac, *Jesus and Israel*, translated by Sally Gran, Rinehart & Winston, New York, 1971). *Holokostun* arka planında güçlü bir dinî neden bulunduğu fikrine sahip olan Isaac bu kitabında "İsa'nın da bir Yahudi olduğu", "Hıristiyanlığın Yahudilik içerisinde doğduğu" gibi 21 temel argüman üzerinde durur. Isaac geleneksel Hıristiyan öğretisinin bir revizyon gerektirdiğini iddia etmiş, hatta birtakım yanlış anlamaların bizzat İncillerden, daha doğrusu İncillerin Latince tercümesinden kaynaklandığını savunmuştur. Bu iddiası doğrultusunda Yunanca İncilleri araştırmış ve Kilisenin geleneksel öğretisinin aslında İncillere bir ihanet olduğu sonucuna varmıştır.¹⁵ Isaac'ın Kilise'nin "Yahudi meselesi"ne yaklaşımını değiştirmeye yönelik çabaları bunlardan ibaret değildir. Kilisenin en üst düzeydeki isimleri nezdinde bazı girişimleri de söz konusudur. Bu üst düzey iletişim, Yahudilerin baş düşman gibi gördüğü Papa XII. Pius ile 1946'da yaptığı görüşmeyle başlar. Asıl önemli görüşme ise 13 Haziran 1960'da Papa XXIII. John ile gerçekleşir. Birçok yazar Isaac'ın düşüncelerinin etkisini *Nostra Aetate*'de açıkça görmeyen mümkün olduğunu; hatta *Nostra Aetate* ile Isaac'ın misyonunun büyük ölçüde gerçekleşmiş bulunduğunu ifade etmektedir. Jules Isaac ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Marco Morselli, "Jules Isaac and the Origins of *Nostra Aetate*", N. Lamdan, A. Melloni, *Nostra Aetate*, ss. 21-28; Norman C. Tobias, *Jewish Conscience of the Church: Jules Isaac and The Second Vatican Council*, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2017.

¹⁶ Bkz. Thomas Stransky, "The Genesis of *Nostra Aetate*: An Insider's Story", *Nostra Aetate*, ss. 30-32.

dinî gruplara kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.¹⁷ Oldukça hacimli bir literatür oluşturan bu öneriler daha sonra Vatikan tarafından 15 cilt halinde basılmıştır. Fakat ilginç olan şudur ki; bunların hiçbirinde Yahudilerle ilgili olabilecek herhangi bir öneri yoktur. Hatta tam tersi, bazı cevabî mektuplarda Komünistler, Masonlar ve Yahudilerin Kiliseye karşı işbirliğinden şikâyet edilmekte ve konsilde bunlara karşı alınacak önlemlerin tartışılması istenmektedir. Protestan ve Ortodoks kiliseleriyle işbirliğine, hatta ateistlerle diyalog kurulmasına yönelik öneriler vardır, fakat Yahudilerle ilişkilerin geliştirilmesi babında hiçbir öneri söz konusu değildir.¹⁸

Bununla birlikte Bea ve arkadaşları kararlıdır. Bea'nın Papa XXIII. John tarafından SPCU'da görevlendirilmesinden bir yıl kadar sonra Yahudilere yönelik bir konsil metninin ilk taslağı hazırlanmıştır. *Decretum de Judaeis* (Yahudilerle İlgili Deklarasyon) başlıklı bu ilk taslakta Yahudi halkının büyük çoğunluğu İsa'dan ayrı kalmış olsa da, Yahudilerin tamamını lanetli olarak nitelenen adil olmadığı; zira Kilise babaları ve gelenekteki pek çok önemli kişi tarafından onların sevgiyle anıldığı belirtilir. Yer yer *Yeni Ahit*ten referanslar verilen bu metne göre Kilise bu halkı sevmektedir ve Yahudilerin Hıristiyan amaçlar açısından kendileriyle birlik olduğu inancındadır. Kilise bir anne gibi dünyanın neresinde olursa olsun insanların uğradığı zulme karşı çıkar. Kilisenin bu tavrı, ister geçmişte ister zamanımızda olsun, Yahudilerin uğradıkları zulüm için de geçerlidir.¹⁹

Bazı Yahudi liderleri ve kuruluşlarının konsile şüpheyle baktığı ve Yahudilerle ilgili bir konsil belgesi fikrini desteklemediği aşikârdır. Fakat Kardinal Bea'yı ve Yahudilerle ilgili konsil metnini destekleyen kuruluşlar da vardır. ABD'deki Yahudi cephesinden gelen desteğin en önemli iki figürünün Abraham Joshua Heschel (1907-1972) ve American Jewish Committee (AJC) olduğu söylenebilir. Bea'nın Amerika'daki Yahudi önderleriyle irtibatı daha çok, kuruluşu 1906'ya dayanan ve ABD'deki en etkili Yahudi örgütlerinden biri olan AJC aracılığıyla olmuştur. AJC hem Roma'ya Bea ile görüşmek üzere heyetler gönderir hem de Bea ABD'ye geldiğinde Yahudi kanaat önderleriyle toplantılar ayarlar. 1961'de başlayan bu iletişim sürecinin en kritik aşamaları 1962 ve 1963 yıllarında gerçekleşmiştir. İlk temaslarda Katolik eğitimindeki Yahudi karşıtı ifadelerin çıkarılması ve Yahudilere yönelik Kilise söyleminin

¹⁷ Maureen Sullivan, *101 Questions and Answers on Vatican II*, Paulist Press, New York, 2002, s. 14, 15.

¹⁸ Bkz. Thomas Stransky, "The Genesis of Nostra Aetate", *Nostra Aetate*, s. 34, 35.

¹⁹ Taslakta atıfta bulunan bazı *Yeni Ahit* pasajları şunlardır: *Romalılara*, 11: 5; 11: 12, 15, 26, 28; *Efeslilere*, 2: 14; *Timoteosa*, 3:15. Taslak ve sonraki versiyonları için bkz. John M. Oesterreicher, *The New Encounter: Between Christians and Jews*, New York, 1986, ss. 103 vd.

değiştirilmesi en önemli konulardan olmuştur.²⁰ 1962'de Bea ile görüşmek amacıyla Roma'ya giden heyet Heschel'in 4 maddelik teklifini Bea ve diğer kilise yetkililerine iletir. Heschel'in önerileri özetle şu şekildedir: (1) Antisemitizmin ve Yahudilere *Deicide* günahı yükleyen düşüncelerin açık ve kesin bir şekilde kınanması (2) *Tora*'nın kutsallığına inanmanın Yahudi kimliğinin ayrılmaz bir parçası olduğunun kabulü (3) Hıristiyanlar ve Yahudiler arasında dinî literatür üzerine halka açık tartışmalar, projeler ve yayınların geliştirilmesi (4) Hıristiyan-Yahudi ilişkilerini geliştirmek üzere bir yüksek komisyon oluşturulması.²¹

Kardinal Bea ve SPCU ile Papa XIII. John aslında "Hazırlık Komisyonu" yanında bir bakıma paralel bir komisyon kurmuştur denebilir. Hatta bazılarının göre "Kardinal Bea'nın komisyonu olağanüstü işler için organize edilmiş gerçek 'kabine'dir."²² Komisyonunda çalışanlar arasında Yahudilikten Katolikliğe ihtida etmiş olanlar da vardır. Kardinal Bea'nın SPCU ile "Hazırlık Komisyonu" arasında iletişim kurmak ve onları hazırladıkları metni Konsil ajandasına almaya ikna etmek gibi bir görevi vardır. Resmî hazırlık komisyonunun ilk başkanı olan Kardinal Tardini, Papa XXIII. John tarafından Devlet Sekreterliği görevine atanmış ve komisyonun başına tayin edilmişse de hem Papa John'a hem de Bea ve ekibine nazaran oldukça muhafazakâr bir kişiliktir.²³ 30 Temmuz 1961'de Tardini ölür ve yerine Kardinal Cicognani atanır. Bea ve ekibinin hazırladığı ilk metin (*De Judaeis*) yeni Devlet Sekreteri Cicognani tarafından reddedilir. Cicognani metne özetle şöyle itiraz etmektedir: "Kilise Yahudilerle ilgili bir metin hazırlıyor da neden Müslümanlarla ilgili bir metin hazırlamıyor."²⁴

Bu ilk teşebbüsten sonra ikinci bir hamle gelir. Kardinal Bea ve ekibi konsil ajandası için düşünülen *De ecclesia* ya da *De oecumenismo* isimli metinler içerisinde yer alacak, daha doğrusu bu metinler içine "gizlenecek" bir taslak hazırlarlar. Fakat bu girişim de başarılı olmaz. Akabinde daha geniş kapsamlı bir taslak hazırlanır ve - aslında hiyerarşi ihlal edilerek- bu defa Bea'nın da

²⁰ Marc H. Tanenbaum, "Heschel and Vatican II- Jewish-Christian Relations", *Memorial Symposium in Honor of Rabbi Abraham Joshua Heschel*, New York, 1983. s. 6.

²¹ Joshua Furnal, "Abraham Joshua Heschel and Nostra Aetate: Shaping the Catholic Reconsideration of Judaism during Vatican II", *Religions*, 2016, 7, 70, s. 6.

²² Alberto Melloni, "Nostra Aetate, 1965-2005", Lamdan, Melloni (eds.), *Nostra Aetate*, s. 17.

²³ Yahudilerle ilişkiler konusunda Bea ve Tardini arasında derin bir farklılık vardır. Öyle ki Bea 1962'de İtalyan Cizvit dergisi *Civita Catholica*'ya "Yahudiler Tanrı Katili mi ve Ebediyen Lanetliler mi?" başlığıyla bir makale gönderir. Fakat makalenin yayınlanması Devlet Sekreteri Kardinal Tardini tarafından engellenir. Bea daha sonra aynı makaleyi- müstear bir isimle- Alman Cizvitlerinin dergisi *Stimmen der Zeit*'de yayınlattır. Bkz. Michael Phayer, *The Catholic Church and the Holocaust, 1930-1965*, Indiana University Press, Bloomington, 2000, s. 210.

²⁴ Alberto Melloni, "Nostra Aetate, 1965-2005", s. 17.

üyesi olduğu Merkezi Hazırlık Komisyonu'na doğrudan müracaat edilir. Fakat Merkezi Hazırlık Komisyonu hiçbir zaman *De Judaeis*'i konsil öncesi resmî ajandaya almaz. Bu arada Yahudi organizasyonlarının konsille ilgili açıklamaları ve konsile İsrail Devleti'nden resmi katılımcılar geleceğine dair haberlerin yayılması *De Judaeis*'i iyice zora sokar.²⁵

Tüm bunlar Konsil öncesindeki hazırlık aşamasında gerçekleşen olaylardır. Asıl hararetli tartışmalar ve taktik savaşları Konsil esnasında vuku bulacaktır. Konsil her biri sonbaharda olmak üzere 1962-1965 arasında 4 genel oturum (*session*) şeklinde gerçekleşir. II. Vatikan Konsili 11 Ekim 1962'de Papa XXIII. John'un açış konuşmasıyla resmen başlar.²⁶ *De Judaeis*'ten bir haber yoktur, ta ki birinci sezonun son günlerine doğru Meksikalı piskopos Mendez Arceo prosedürle ilgili bazı şikâyetler yanında Yahudilerle ilgili metnin akıbetinin ne olduğunu sorana kadar.²⁷ Fakat ilk sezonun sona erdiği 8 Aralık 1962'ye kadar *De Judaeis*'le ilgili herhangi bir gelişme meydana gelmez.²⁸ Dünya Yahudi Kongresi (WJC) Başkanı Nahum Goldman konsilin ilk sezonunda Yahudilerle ilgili bir ses çıkmaması üzerine Papa John'a bir mesaj gönderir ve *De Judaeis*'in konsil ajandasına konmasını rica eder. Yahudi cephesinin lobi faaliyeti sadece bununla sınırlı değildir. Roma'daki İsraili diplomatlar da özellikle İsrail'in İtalya Büyükelçisi Maurice Fischer ve Elçilik Sekreteri Nathan Ben Horin- Vatikan ve İsrail arasındaki siyasi ilişkilerin geliştirilmesi için çalışmaktadırlar ve böyle bir konsil metni bu açıdan onlar için son derecede önemlidir.²⁹ Ne var ki Kilisenin Yahudilerle uzlaşma eğiliminin en etkili ismi olan Papa XXIII. John'un hastalığı iyice ağırlaşır ve 3 Haziran 1963'te papa ölür. İsrail delegasyonu Kilise'nin Papa John'un cenaze törenine davetini derhal kabul eder.

Konsil artık yeni bir papayla, VI. Paul ile devam etmektedir. Konsilin ikinci sezonu 29 Eylül 1963'te başlar. Sezonun sonuna doğru, 18 Kasım'da, konsil gündemine alınması önerisiyle beş başlık tartışmaya açılır. Kardinal Bea'nın ısrarlı tutumu sonucu *De Judaeis* bu başlıklardan dördüncüsü içinde-ekümenizmle ilgili şema çerçevesinde- yer alır. Dolayısıyla Bea ekibinin hazırladığı metin üzerine konsildeki tartışmalar bu tarihte başlamıştır. Öyle

²⁵ Bkz. Alberto Melloni, "Nostra Aetate, 1965-2005", s. 18; Thomas Stransky, "The Genesis of Nostra Aetate", ss. 40-42.

²⁶ Açılış konuşmasıyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Richard McBrien, "Pope John XXIII's Opening Address to the Second Vatican Council", *National Catholic Reporter*, Nov. 5, 2012.

²⁷ Thomas Stransky, "The Genesis of Nostra Aetate", s. 42.

²⁸ Konsilin birinci sezonu ile ilgili bkz. John W. O'malley, *What Happened at Vatican II*, ss. 127-159.

²⁹ İsrail lobisinin faaliyetleri hakkında bkz. Uri Bialer, *Cross on the Star of David: The Christian World in Israel's Foreign Policy 1948-1967*, Indiana University Press, Bloomington, 2005.

anlaşılmaktadır ki Kardinal Bea'nın metinle ilgili konsildeki savunmasının özünü "metnin tamamen dinî olduğu", siyasi ortamlarla bir alakasının bulunmadığı tezi oluşturmuştur.³⁰ Hatta Bea, Arap Hıristiyanlara İsrail hükümetine karşı kendilerinin de aynı kanaatte bulunduğunu fakat metnin tamamen dinî bir metin olduğunu ifade etmiştir.³¹

Bea'ya destek verenler sayılı olsa da diğer kardinal, başpiskopos ve piskoposlardan beklendiği ölçüde bir tepki gelmez. Fakat doğudan gelen piskoposlar- özellikle İslam ülkelerinden gelenler- bir blok halinde şiddetle bu metne itiraz ederler. Arap dünyasından gelen piskoposlar "İsrail" adını bile telaffuz etmemektedirler.³² Antakya Patriği Ignatius Tappouni böyle bir metnin zamansız ve yersiz olduğunu vurgular ve bunun "tamamen dini" olduğuna kimsenin ikna olmayacağını söyler. İskenderiye Kıptî Patriği Stephanos I amaç iyi olsa da konsilin ruhuna yabancı olanların bu metni kesinlikle anlayamayacağını ifade eder. Antakya Melkit Patriği IV. Maximos böyle bir açıklamanın Katolik Kilisesi dışındaki Hıristiyanlarla Yahudileri aynı kefeye koymak olduğunu; illa diğer din mensuplarından bahsedilecekse bu metinde Müslümanlar, Budistler ve Konfüçyanistlerin de yer alması gerektiğini savunur. Kudüs Latin Patriği Alberto Gori'nin düşüncesi ise diğer inançlar arasından Yahudiliği seçip öne çıkarmanın adaletli olmayacağı ve bunun bölgedeki Hıristiyanlar için son derece tehlikeli olacağı yönündedir. Ermeni Patriği XVI. Pedros Batanian da bu şekilde bir açıklamanın yersiz olduğunu ve böyle bir metni konsilde onaylamanın hiçbir mantıklı sebebinin bulunmadığını söyler.³³ Böylesine gergin bir havada 4 Aralık 1963'te konsilin ikinci sezonu kapanır ve muhtemelen konsildeki tartışmaların da etkisiyle Papa aynı gün, "Kutsal Topraklar"a (Holy Land), yani Filistin'e bir hac ziyaretinde bulunacağını açıklar.

Papa VI. Paul'un bu ziyareti bir ay sonra, 4-6 Ocak 1964'te gerçekleşir. Papa'nın ziyareti de görünüşte "tamamen dini"dir. Fakat Papa muhtemelen zaten yeterince gergin olan ortamı Vatikan ve Kilise aleyhine daha da germekten çekinmektedir. Burada hem Ürdün hem İsrail yetkilileri ile görüşür ve hiçbir tarafı kırmamaya, tarafsız bir imaj vermeye gayret gösterir. Papa Paul bu ziyaretinde İstanbul Ortodoks Kilisesi Patriği I. Athenagoras'la da buluşur. Bu 1054'teki karşılıklı aforozdan bu yana bir papa ve Rum patriğinin ilk buluşmasıdır. Kudüs'teki bu görüşme sonrası 1965'te karşılıklı olarak aforozlar

³⁰ Thomas Stransky, "The Genesis of Nostra Aetate", s. 44.

³¹ Alberto Melloni, "Nostra Aetate", s. 15.

³² Mauro Velati, "The Debate on *De Judaëis* and Ecumenical Dialogue", *Nostra Aetate*, s. 152.

³³ Bkz. Henri Fesquet, *The Drama of Vatican II*, trans. by Bernard Murchland, Random House, New York, 1967, s. 240; Xavier Rynne, *Vatican Council II*, ss. 239-246; Thomas Stransky, "The Genesis of Nostra Aetate", s. 44.

kaldırılmış ve ortak bir deklarasyon yayınlanmıştır.³⁴ Bazıları papanın bu gezisinden sonra *De Judaeis*'in İslam'ı da kapsayacak şekilde genişletildiği ve sonraki *Nostra Aetate* halini aldığı düşüncesindedir.³⁵ Fakat papanın bu ziyareti Arap ülkelerinde Yahudilerle ilgili bir metin fikrine olan muhalefeti de şiddetlendirmiştir. Arap radyo ve televizyonlarında Yahudilerin 2000 yıl önce İsa'ya saldırdıkları gibi şimdi de kendilerine saldırdıkları dile getirilmektedir. Suriye televizyonunda "Yahudiler bizlere saldırırken neden Kilise onlar lehinde beyanatlar çıkarmaya çalışıyor" biçiminde protestolar yükselmektedir.³⁶

Konsilin üçüncü sezonu 1964'ün 14 Eylülünde başlar. Bir önceki sezondaki tartışmalar ve papanın hac ziyaretinin ardından Yahudilerle ilgili tasarlanmış olan metin revize edilmiş ve şema daha genel bir başlık haline getirilmiştir. Yeni başlık "Yahudiler ve Hıristiyan Olmayanlar Üzerine" biçimindedir.³⁷ Bu arada metnin yeni hali basına sızar ve 1 Ekim 1964'de *New York Times*'da yayınlanır.³⁸ Bu durum metnin lehinde ve aleyhinde SPCU'ya yönelik telkinlerin yoğunlaşmasına neden olur. Sekreterliğe Yahudilerden, Katoliklerden, Arap dünyasından pek çok mektup gönderilmektedir. Hatta ilgili dokümanlar arasında Vatikan Devlet Sekreterliği'nin dahi mektupları vardır. Devlet Sekreterliğinin mektupları lehte veya aleyhte değil ama konunun hassasiyetini hatırlatıcı uyarılar mahiyetindedir.³⁹ Bu arada Ekim 1964'te Yahudilerle ilgili deklarasyon haberleri üzerine Filistin Arap Komisyonu protestolarını iletmek üzere Vatikan'a bir heyet gönderir.⁴⁰ Konsil süresince "dışarı"da o denli tartışmalar meydana gelmiştir ki, bazıları konsil dışında adeta bir "paralel konsil" gerçekleştiği fikrindedir.⁴¹

Bir yandan da konsil babaları arasında- bazılarınca "son derece antisemitik" bulunan- bazı broşürler dolaşmaktadır. Bunların kimin tarafından yazıldığı ve dağıtıldığı meçhuldür. Broşürlerde konsil babalarının Yahudi, mason ve

³⁴ Bu deklarasyon metni için Vatikan'ın resmi internet sitesine bkz. http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/speeches/1965/documents/hf_p-vi_spe_19651207_common-declaration_en.html

³⁵ Stransky, "The Genesis of Nostra Aetate", s. 45.

³⁶ Michael Phayer, *The Catholic Church and the Holocaust*, s. 211. Papanın bu ziyareti için ayrıca bkz. Xavier Rynne, *Vatican Council II*, ss. 266-273.

³⁷ Konsilin üçüncü sezonu ve tartışmalar için bkz. John W. O'malley, *What Happened at Vatican II*, 199-246; Xavier Rynne, *Vatican Council II*, ss. 303-305.

³⁸ Stransky, "The Genesis of Nostra Aetate", s. 46, 47.

³⁹ Bkz. Annarita Caponera, "Papers of the Secretariat for Christian Unity on Nostra Aetate", *Nostra Aetate*, s. 56.

⁴⁰ Bkz. Henri Fesquet, *The Drama of Vatican II*, s. 413.

⁴¹ Bkz. Mauro Velati, "The Debate on De Judaeis and Ecumenical Dialogue", *Nostra Aetate*, s. 154.

komünistlerden oluşan bir koalisyon tarafından ablukaya alındığı öne sürülmektedir. Bu yazılarda Kardinal Bea da doğal olarak hedef tahtasındadır. İddialara göre Bea aslında Yahudi kökenlidir ve ismi de Sefaradik bir isim olan Beja veya Beha'dan gelmektedir.⁴² Konsildeki piskoposlara daha önce de (konsilin birinci sezonunda) benzer fikirleri savunan bir kitap dağıtılmıştır. İngilizcesi *The Plot Against the Church* (Kiliseye Karşı Kumpas) başlığını taşıyan bu kitap ayrıca İtalyanca ve Almanca olarak da basılmıştır. Halen baskıları bulunan bu kitabın yazarı Maurice Pinay olarak görünmektedir, fakat kimsenin tanımadığı bu müstear ismin gerçekte kim olduğu bugüne kadar ortaya çıkmamıştır.⁴³ Kitaptaki ifadelerle göre Yahudiler Tanrı katilidir, Kiliseye düşmandırlar. Kilisenin baş düşmanlarından olan masonluk da Yahudiler tarafından kurulmuştur. Hıristiyanlık tarihindeki Aryus da bir Yahudidir ve Hıristiyanlığı ifsad etmek için gayret göstermiştir. Hatta kitaba göre II. Vatikan Konsili Yahudileri aklamak için toplanmış bir konsildir.⁴⁴ Kilisenin bir Mason-Yahudi komplosuyla karşı karşıya olduğu fikri sadece bu isimsiz (ya da müstear isimli) kitap ve broşürlerde ifade edilen bir iddia değildir. Bu iddiayı açıkça dile getiren Katolik yazarlar mevcuttur. Örneğin Fransız gazeteci ve yazar Léon de Poncins o dönemde taslağa evet diyen piskoposları "şuursuzluk"la suçlamış; bu girişimin bir komplo olduğunu savunmuş ve bir sahte papanın (antipope) operasyonuna veya bir komploya alet olduklarını iddia etmiştir. Ona göre Yahudileri lanetleyenleri lanetlemek İsa'yı lanetlemek demektir ve taslak bu yüzden şiddetle reddedilmelidir.⁴⁵

Çoğu Yahudi yazar tarafından antisemitizm örneği olarak nitelenen bu faaliyetler yanında tabii ki Yahudilerle ilgili metnin lehinde çalışan bir Yahudi lobisi de mevcuttur.⁴⁶ Bazılarına göre özellikle oylamalarda sona yaklaştıkça "İsrail perde arkası faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır."⁴⁷ Hatta bazı İsraili

⁴² Stransky, "The Genesis of Nostra Aetate", s. 47. Bea'nın Yahudi kökenli olduğu sadece yukarıda bahsedilen komplo teorisyenlerinin iddiası değildir. Metnin lehinde yazan Katoliklerden bazıları da onun köken olarak Yahudi olduğunu belirtirler. Bkz. Henri Fesquet, *The Drama of Vatican II*, s. 365.

⁴³ Stransky, "The Genesis of Nostra Aetate", s. 47. İtalyan ve İsrail gizli servislerine dayanarak bu kitabın içeriğinin *Der Stürmer* adlı nazi gazetesinin editörlüğünü yapmış olan Julius Streicher'in arşivinden derlendiği iddia edilmektedir. Bkz. Uri Bialer, *Cross on the Star of David*, s. 79. Liberal Katolikler bu metnin antisemit muhafazakarların işi olduğunu düşünürken Yahudi yazarların çoğunluğuna göre metnin arkasında Araplar ve Naziler vardır. Bkz. Uri Bialer, "Israel and Nostra Aetate: the View from Jerusalem", *Nostra Aetate*, s. 80.

⁴⁴ Maurice Pinay, *The Plot Against the Church*, Timothy Peter Johnson, 2006.

⁴⁵ Bkz. Henri Fesquet, *The Drama of Vatican II*, s.712.

⁴⁶ Konsil esnasında Yahudi organizasyonlarının ve İsrail yetkililerinin Roma'daki faaliyetleri hakkında bkz. Alberto Melloni, *L'altra Roma: Politica e S. Sede durante il concilio Vaticano II (1959-1965)*, Bologna, 2000.

⁴⁷ Bialer, "The View from Jerusalem", s. 85.

yetkililerin doğrudan konsil delegeleriyle temas kurmaya çalıştığı bilinmektedir.⁴⁸ İsrail Din İşleri Bakanlığı'nın bir görevlisi olan Chaim Vardi'nin konsil esnasında Roma'ya yerleşmesi de çeşitli spekülasyonlara neden olur. İsrail'in gizlice konsile diplomatik bir temsilci gönderdiği yorumları yapılmaktadır.⁴⁹ İsrail'in İtalya Büyükelçisi Maurice Fisher ise bir yandan metin lehindeki girişimlere destek olurken bir yandan da metnin aleyhinde propaganda yapan Yahudi grupları ile uğraşmaktadır. Konsili Amerikan Yahudileri de yakından izlemektedir. ABD'deki en eski ve etkili Yahudi kuruluşlarından olan American Jewish Committee (AJC)'nin *Nostra Aetate*'nin ilanı akabinde hazırladığı rapordan konsilin adeta adım adım takip edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁰

Üçüncü sezonun başlangıcından on gün kadar sonra, 25 Eylül 1964'te Kardinal Bea yeni metni konsil delegelerine sunar. Sadece Müslümanlardan bahsetmesi değildir metindeki değişiklik, Yahudiler için kullanılan "*deicide*" ("Tanrı katili") terimine karşı çıkan kısım da artık metinde yoktur. Bea- ustaca bir taktikle- metni kabul veya red ikilemine sokmamış, revize edilebilirliğini ön planda tutarak gündemden tamamen çıkarılmasını engellemiştir.⁵¹ Bu taktiğin karşıt bloğu zayıflatan bir hamle olduğu söylenebilir. Bazıları Yahudilere yönelik dokümana karşı çıkan bloğun başının Kudüs'teki Latin Patriği Alberto Gori olduğunu iddia etmektedir.⁵²

Tabi ki konsildeki herkes Yahudilerle ilgili metnin aleyhinde değildir. Bea ve ekibi yanında özellikle ABD'den gelen piskoposlardan önemli bir kısmı metne güçlü bir biçimde destek vermişlerdir. Hatta Boston'da görevli Kardinal Cushing Yahudilerden açıkça özür dilenmesi teklifini dile getirir.⁵³ Üçüncü sezondaki tartışmalar esnasında bunun dışında öneriler de gelir. Bunlardan biri metnin içeriğinin bölünmesi ve diğer büyük metinler içerisine serpiştirilmesidir. Buna göre metnin ana teması vahiyyle ilgili belgeye (*Dei Verbum*); Yahudiler ve diğer dinler ile ilgili kısmı Kilise ile ilgili belgeye (*Lumen Gentium*); ırkçılığın ve antisemitizmin kınanması kısmı ise modern dünyada Kilise ile ilgili belgeye (*Gaudium et Spes*) dâhil edilebilirdi. Böylece özellikle Doğu piskoposlarının ve diğer muhaliflerin itirazları önemli ölçüde bertaraf edilmiş olacaktı. Fakat bu, müstakil bir metinden vazgeçilmesi anlamına

⁴⁸ Bialer, "The View from Jerusalem", s. 81.

⁴⁹ Annarita Caponera, "Papers of the Secretariat for Christian Unity on Nostra Aetate", s. 57.

⁵⁰ Bkz. The American Jewish Committee, Institute of Human Relations, *The Second Vatican Council's Declaration on the Jews: A Background Report*. Online olarak ulaşılabilir bir rapordur: http://www.ajcarchives.org/AJC_DATA/Files/6A5.PDF s. 21

⁵¹ Bkz. Stransky, "The Genesis of Nostra Aetate", s. 48.

⁵² Bialer, "The View From Jerusalem", s. 84.

⁵³ Bkz. Fesquet, *The Drama of Vatican II*, s. 360.

gelmekteydi. SPCU bu öneriye metnin kapsamının genişletilmesi ve diğer dinlerin de metne dâhil edilmesi önerisiyle cevap verir. İlk sezonun ortalarında SPCU beş paragraftan oluşan yeni bir taslak hazırlar.⁵⁴

Arap ülkelerinden tepkiler sadece Hıristiyan din adamlarından gelmemektedir. Siyasetçilerin de bu yönde açıklamaları olmuştur. Örneğin Baas partisinin kurucularından olan dönemin Suriye Başbakanı Salahaddin el-Bitar hazırlanan deklarasyonun Siyonistlerin etkisiyle Arap dünyasına karşı Katolikleri de kışkırtmaya yönelik bir komplonun parçası olduğunu beyan eder. Bunun üzerine Papa VI. Paul bölgedeki din adamlarından, devlet yetkililerine düşünülen metnin yanlış anlaşılması için açıklamalar yapmalarını ister. Hatta daha konsil babalarının eline ulaşmadan metnin son halinin Arapça tercümesi Devlet Sekreterliği tarafından İtalya ve Avrupa'daki Arap misyonlarına gönderilir. Dahası Doğu piskoposlarının metinle ilgili oylamaya katılmayacağı ve metni protesto edecekleri söylentileri üzerine bizzat papa tarafından bu din adamlarına metnin son şekli gerekli açıklamalarla birlikte iletilir.⁵⁵

Sonuçta Bea ve ekibinin hazırladığı beş paragraflık metin "Koordinasyon Komitesi" tarafından onaylanır ve Bea'nın metni son haliyle konsilde sunmasına imkân verilir. *Nostra Aetate* neredeyse artık tamamlanmıştır. Bu haliyle metne Hinduizm ve Budizm de dâhil edilmiştir. Sıra şemanın oylanmasına gelir. 20 Kasım'da yapılan oylamada 1651 evet (*placet*) 99 hayır (*non placet*) ve 242 "çekinceyle evet" (*placet juxta modum*)⁵⁶ biçiminde bir sonuç çıkar. Bu sayı metnin kabulü için gerekli olan üçte iki çoğunluğu sağlamaktadır. Metnin başlığı artık yayımlandığı biçime ulaşmıştır: "Kilisenin Hıristiyanlık Dışındaki Dinlerle İlişkisi". İçeriği, yani paragrafların dağılımı da şöyledir: (i) Önsöz (ii) Hinduizm ve Budizm (iii) Müslümanlar (iv) Yahudiler (v) Ayrımcılığa karşı ifadeler.⁵⁷

Metinle ilgili son aşama konsilin dördüncü sezonuna kalmıştır. 14 Eylül 1965'te başlayan dördüncü ve sonuncu sezonun başlarında artık Yahudilere özel olmaktan çıkıp Hıristiyanlık dışındaki dinlere yönelik hale gelmiş olan metin, konsil delegelerine dağıtılır. Metnin içeriğinde bazılarının göre küçük bazılarının göre ise oldukça önemli bir değişiklik vardır. "*Deicide*" kavramı çıkarılmış, onun yerine "İsa'nın ölümünden dolayı tüm Yahudilerin

⁵⁴ Stransky, "The Genesis of Nostra Aetate", s. 50.

⁵⁵ Stransky, "The Genesis of Nostra Aetate", s. 50,51.

⁵⁶ *Placet juxta modum* oylamaya katılanların metne genel anlamda "evet" dediği, fakat revizyon halinde tekrar oylanması gerektiği ve ona göre karar verileceği anlamına gelmektedir.

⁵⁷ Oylama ve diğer ayrıntılar için bkz. Xavier Rynne, *Vatican Council II*, s. 424; Annarita Caponera, "Papers of the Secretariat for Christian Unity on Nostra Aetate", s. 58; Fesquet, *Drama of Vatican II*, s. 543.

suçlanamayacağı” şeklinde bir ifade eklenmiştir.⁵⁸ 14 Ekimde yapılan son değişiklik oylanır ve 153’e karşı 1937 oyla kabul edilir. Bu arada konsil delegelerinden üçü (bunlar aynı zamanda “Uluslararası Piskoposlar Komitesi”nin üç üyesidir), Fransa’dan Başpiskopos Marcel Lefebvre, Brezilya’dan Başpiskopos Geraldo de Proença Sigaud ve İtalyan Piskopos Luigi Maria Carli konsil babalarına, metni tamamen reddetmelerini talep eden bir mektup yollarlar. Bunların itirazı Yahudilerle ilgili kısımdır. Piskoposlar üç temel argüman saymaktadır: (i) Bu metin İsa’nın ölümünden Yahudileri sorumlu tutan İncillere aykırıdır (ii) Yahudileri ihtidaya çağırmamaktadır (iii) Kutsal metinler gibi Katolik geleneği (tradition) de metinde kınanan ifadeleri Yahudilere karşı kullanmaktadır.⁵⁹

Tüm bu girişimlere rağmen aynı gün şemanın tamamı üzerine yapılan oylamada “Kilisenin Hıristiyanlık Dışındaki Dinlerle İlişkisi” başlıklı belge 1763 evet, 250 hayır ve 10 geçersiz oy şeklinde sonuçlanan oylamayla yeterli desteği alır. Bu oylamada sadece evet ve hayır seçeneği sunulmuş, çekinceli oy (*placet juxta modum*) seçeneğine yer verilmemiştir.⁶⁰ Bir önceki oylamaya göre muhalif olanların sayısında bir artış olmuşsa da son ve nihai oylamada muhaliflerin sayısı oldukça eksilir ve konsil süresince 10’dan fazla değişikliğe uğrayan metin 88’e karşı 2221 oyla konsilde kabul edilir.⁶¹

3. Konsil Sonrası

Kilise neden Yahudilerle ilgili bir metin ilan etme gereği duydu? Katolik Kilisesi pek çok konuda olduğu gibi Yahudilerle ilişkiler konusunda da - özellikle II. Dünya Savaşı sonrası- geleneksel görüşlerini sürdürebilecek durumda değildi. Zira artık Yahudiler bir İsrail Devleti kurmuştu, diğer yandan Avrupa ve ABD’de artık gücünü hissettiren bir Yahudi diasporası söz konusuydu. Üstelik Papa XII. Pius gibi isimler üzerinden Katolik Kilisesi soykırım konusunda ciddi ithamlar altındaydı. Bununla birlikte gerek Kilisenin geleneksel teamüllerin dışına çıkması anlamına geldiğinden gerekse Arap-İsrail savaşı gibi konjonktürel zorluklar nedeniyle Kilisenin bir ekümenik konsilde Yahudilerle ilgili olumlu bir metin ilan etmesi hiç kolay olmamıştır. *Nostra Aetate*’nin İsrail Devleti ile olan siyasi ilişkiler göz önüne alınarak yapılmış bir Katolik manevrası olup olmadığı hala sorulmaktadır.⁶² Bizce

⁵⁸ Fesquet, *Drama of Vatican II*, s. 652, 653.

⁵⁹ Bkz. Fesquet, *Drama of Vatican II*, s. 706.

⁶⁰ Fesquet, *Drama of Vatican II*, s. 711.

⁶¹ *De Judaeis*’ten son halini alana kadar metnin uğradığı değişiklikler konusunda bkz. John M. Oesterreicher, *The New Encounter*, ss. 103-295. Oylamalarla ilgili bkz. Rynne, *Vatican Council II*, ss. 528-531; Maureen Sullivan, *101 Questions and Answers on Vatican II*, Paulist Press, New York, 2002, s. 52.

⁶² Bkz. Alberto Melloni, “Nostra Aetate, 1965-2005”, s. 14.

konuyu en açık özetleyenlerden biri Neville Lamdan'dır: “*Kilisenin, Hıristiyan olmayanlarla ilişkisi şeklinde genel bir deklarasyona dönüşmesine karşın, Nostra Aetate'nin asıl amacı; Katolik Kilisesinin Yahudiler ve Yahudilikle ilişkiler konusunda bir adım atmak istemesidir.*”⁶³ Gerçekten de bu bir adımdır ve uzun bir çabanın sonucudur. Bu yüzden *Nostra Aetate*'nin yayınlanmasından kısa bir süre sonra kaleme alınmış bir metinde AJC başkanı Morris B. Abram şöyle demektedir: “Yılların çabasının bir meyvesi olan bu deklarasyon son değil bir başlangıçtır.”⁶⁴

Daha önce de belirttiğimiz gibi Yahudilerle ilgili konsil metni fikri sadece bazı Katolıklara değil bazı Yahudilere de rağmen gerçekleştirilmiş bir projedir. Daha hazırlık aşamasında Roma'daki bazı Cizvitler, Kardinal Bea'ya “Yahudilerin papası”, yani Dünya Yahudi Kongresi (WJC) Başkanı Nahum Goldman- aynı zamanda Dünya Yahudi Örgütleri Konfederasyonu (WCJC)'nun da eşbaşkanıdır- ile istişare etmeyi önerirler. Bea, Goldman ile iki görüşme gerçekleştirir. Bunlardan sonuncusu SPCU'nun ilk taslağından iki hafta öncedir. Bu görüşme enteresan başka bir şeyi daha da belirgin olarak göstermiştir ki, o da Katolik-Yahudi yakınlaşmasına yönelik muhalefet sadece Kiliseden değildir, Yahudiler de çoğunlukla buna karşıdır. Goldman, Bea ile görüşmesinde bunu açıkça ifade ederek, ister modern ister ultra-ortodoks olsun Yahudilerin bunu kabul etmeyeceğini belirtir. Bea ile görüşmesinin ardından önde gelen Yahudi liderleriyle New York'ta gerçekleştirdiği toplantı da bunu göstermiştir. Mesela bu toplantıda Talmud araştırmacısı Rabbi Joseph Soloveitchik, Yahudi Kanunu'nu kaynak göstererek, Yahudilerle Hıristiyanlar arasında bir telolojik/dinî diyalogu kabul edemeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Avrupa'daki Yahudi liderlerinin bakışı da farklı değildir. Kasım 1961'de Doğu Avrupa Yahudi liderleri, davet edilmeleri halinde hiçbir şekilde konsile katılmama kararı alırlar. Hatta Yahudilere göre, Katolik bir genel konsilin bizatihî kendisi şüphe uyandıran bir şeydir.⁶⁵

Nostra Aetate çoğu yazar tarafından tamamen Yahudilerle ilgili bir metin olarak ele alınıp tartışılmaktadır. Bu bir açıdan doğaldır, zira Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki sorun- diğer dinlerle olan ilişkiden farklı olarak- doğrudan teolojik ve kutsal metinsel bir sorundur. Yahudilerin “Tanrı katili” olarak görülmesinden öte klasik Hıristiyan teolojisine göre “Tanrı halkı İsrail”in

⁶³ N. Lamdan, “Introduction”, Neville Lamdan, Alberto Melloni (eds.), *Nostra Aetate*, s.1.

⁶⁴ The American Jewish Committee, Institute of Human Relations, *The Second Vatican Council's Declaration on the Jews: A Background Report*, s. 1.

⁶⁵ Thomas Stransky, “The Genesis of Nostra Aetate”, ss. 32-40. Ayrıca bkz. Thomas F. Stransky, “The Catholic-Jewish Dialogue: Twenty Years After 'Nostra Aetate'”, *America*, February 8, 1986, ss. 92-97.

yerini artık Kilise almıştır.⁶⁶ Yani Yahudilik mülga bir din, Yahudiler de mülga bir millettir. *Yeni Ahit* ve *Eski Ahit* tabirleri dahi bu anlayışa dayanır. *Nostra Aetate*'nin bu anlayışı değiştirebildiğini söylemek zordur. Bu anlamda Kilisenin geleneksel anlayışını sürdürdüğünün en önemli kanıtını Papa XVI. Benedick'tin, 1999'da Kardinal Ratzinger iken yazdığı bir kitapta görebiliriz. *Many Religions One Covenant: Israel, the Church and the World* (Bir Çok Din Tek Antlaşma: İsrail, Kilise ve Dünya) adlı kitabında Ratzinger *Nostra Aetate*'ye atıfta bulunarak, İsa zamanındaki Yahudilerin suçunun tüm Yahudilere teşmil edilemeyeceğini söylese de "Kilise İsa Mesih'in Tanrı'nın oğlu olduğuna ve Tanrı'nın O'nunla birlikte tüm milletlerin Tanrısı haline geldiğine, vahiy sürecini tamamlayarak Tanrı ışığını tüm milletlere ulaştırdığına inanmaktadır" der.⁶⁷ Burada kullanılan ifade "yerine geçme" (replacement) değil "tamamlama" (fulfillment) ise de düşünce klasik teolojinin tekrarıdır.⁶⁸

Konsil sonrasında Yahudi yazarların eleştirisi de çoğunlukla bu noktadadır. Yani antisemitizmin kökeni olarak gördükleri klasik teolojik bakışın değişmediği yönündedir.⁶⁹ Bu bakımdan Yahudi yazarların genel görüşünü "yetersiz fakat olumlu bir adım" olarak özetlemek mümkündür. Çoğu Yahudi yazar metnin konsil sürecinde gittikçe zayıfladığı kanaatindedir. Papa XXIII. John'un ölümü ve Arap tepkisinin bunda önemli olduğunu düşünmektedirler.⁷⁰ Metnin zayıfladığının en önemli kanıtı olarak ise konsil sürecinde metne üç defa eklenen ama her defasında tekrar çıkarılan "*deicide*" kavramı gösterilmektedir.⁷¹

Metinle ilgili Yahudi cephesindeki en önemli şüphe veya endişe ise metnin misyoner bir amaç taşıdığıdır. Zira bir önceki genel konsil olan I. Vatikan Konsili'nde- taslak olarak kalmış olsa da- Yahudileri İsa'yı Kurtarıcı Mesih olarak kabul etmeye çağıran bir metin hazırlanmıştır. Gerçekten de birçok Yahudi yazarın "Yahudilerle ilgili bir konsil metni" fikrine soğuk bakmasının temel nedeni bu fikrin altında Yahudileri Hıristiyanlığa döndürmek gibi

⁶⁶ Hıristiyan teolojisinde bu anlayış "theology of substitution", "displacement theology" veya "supersessionist theology" olarak isimlendirilmektedir.

⁶⁷ Joseph Cardinal Ratzinger, *Many Religions One Covenant: Israel, the Church and the World*, trans. by Graham Harrison, Ignatius Press, 1999, s. 18-19.

⁶⁸ İlgili tartışma için bkz. Didier Pollefeyt, "The Church and the Jews: Unsolvable Paradox or Unfinished Story?", *Nostra Aetate*, s. 131-144.

⁶⁹ Robert Bonfil, "Nostra Aetate: Jewish Memory, Jewish History, Jewish Vision", *Nostra Aetate*, s. 102.

⁷⁰ Bkz. Michael Phayer, *The Catholic Church and the Holocaust*, s. 210; Henri Fesquet, *The Drama of Vatican II*, s. 291.

⁷¹ Bkz. Michael Phayer, *The Catholic Church and the Holocaust*, s. 212, 213; The American Jewish Committee Institute of Human Relations, *The Second Vatican Council's Declaration on the Jews: A Background Report*, s. 43.

misyoner bir amaç olduğu endişesidir.⁷² Özellikle 1991'de Papa II. John Paul tarafından yayınlanan misyonerlik genelgesi bu endişeleri artırmış ve Katolik-Yahudi ilişkilerinde "olumsuz bir gelişme" olarak nitelenmiştir.⁷³ Bununla birlikte metni olumlu gelişmelerin bir başlangıcı olarak görenler çoğunluktadır. Papa II. John Paul 13 Nisan 1986'da Roma'daki büyük sinagogu ziyarete gittiğinde (bir papanın ilk sinagog ziyaretidir) Başhaham Elio Toaff bu ziyareti II. Vatikan Konsili ve *Nostra Aetate* sayesinde gerçekleştiğini ifade etmiş; ziyareti Katolik-Yahudi ilişkilerinde bir devrim olarak nitelenmiştir.⁷⁴

Nostra Aetate'nin ilanı sonrasındaki süreçte Kilise 1974, 1985 ve 1998 yıllarında Yahudilerle ilgili üç önemli metin daha yayınlamıştır. Bu üç metin de "Papalık Yahudilerle Dinî İlişkiler Komisyonu" tarafından hazırlanmıştır. 1974 ve 1985 yıllarındaki metinler komisyon başkanı (Bea'nın yakın arkadaşı) Kardinal Johannes Willebrands imzalıdır ve Kilisenin Yahudilere karşı yukarıda bahsedilen geleneksel görüşü yerine yeni ve uzlaşmacı bir yaklaşımı vurgulamakta ve Katolik eğitiminde buna uygun düzenlemeler yapılmasını içermektedir. Komisyonun 1998 tarihli ve Kardinal Edward Idris Cassidy imzalı *Shoah* bildirisi ise Yahudi soykırımı üzerine odaklanmaktadır ve soykırım ile ilgili üzüntüler yanında Katolik-Yahudi ilişkilerinin iyileştirilmesini konu alır.⁷⁵ Dolayısıyla 1994 yılında Vatikan ile İsrail devletlerinin birbirini tanımasıyla

⁷² Bkz. Henry Siegman, "A Decade of Catholic-Jewish Relations- A Reassessment", *Journal of Ecumenical Studies*, 1978, vol. 15 n. 3, ss. 243-260; David Berger, "Jewish-Christian Relations: A Jewish Perspective", *Journal of Ecumenical Studies*, 20: 1, Winter 1983, ss. 5-32. Berger burada *Nostra Aetate*'nin Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinde kökten bir değişiklik getirmesine karşın "çift antlaşma" (two covenant) teolojisinin bir tür Hıristiyan misyonerliği olduğundan kuşku duyulduğunu ifade eder.

⁷³ Bkz. Jerome A. Chanes, "Impact of *Nostra Aetate* on Catholic and Jewish Life in the United States after Four Decades", *Nostra Aetate*, s. 195; R.J. Zwi Werblowsky, "Nostra Aetate: A Jewish Perspective", *Nostra Aetate*, ss. 199-201.

⁷⁴ Robert Bonfil, "Nostra Aetate: Jewish Memory, Jewish History, Jewish Vision", *Nostra Aetate*, s. 105.

⁷⁵ Bahsedilen beyanatların Vatikan'ın resmî internet sitesindeki metinleri için bkz. "Guidelines and Suggestions for Implementing the Conciliar Declaration *Nostra Aetate*",

http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrstuni/relations-jews-docs/rc_pc_chrstuni_doc_19741201_nostra-aetate_en.html; "On the Correct Way to Present the Jews and Judaism in Preaching and Catechesis in the Roman Catholic Church", http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrstuni/relations-jews-docs/rc_pc_chrstuni_doc_19820306_jews-judaism_en.html; "We Remember: A Reflection on the Shoah",

http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrstuni/documents/rc_pc_chrstuni_doc_16_031998_shoah_en.html. Bu metinler dışında 2001'de Papalık Kitab-ı Mukaddes Komisyonunun yayınladığı bir diğer belge için bkz. Pontifical Biblical Commission, *The Jewish People and Their Sacred Scriptures in the Christian Bible*, Rome: Libreria Vaticana Editrice, 2002. (Online: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/pcb_documents/rc_con_cfaith_doc_20020212_popolo-ebraico_en.html).

sonuçlanan sürecin resmî anlamda II. Vatikan Konsili ve *Nostra Aetate* ile başladığı söylenebilir.⁷⁶

Kaynakça

Adam, Baki, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, İstanbul, 2002.

Bellah, Robert, "Civil Religion in America", *Daedalus*, 96/1, 1967 (I-21).

Berger, David, "Jewish-Christian Relations: A Jewish Perspective", *Journal of Ecumenical Studies*, 20: 1, Winter 1983, ss. 5-32.

Bialer, Uri, "Israel and Nostra Aetate: the View from Jerusalem", N. Lamdan, A. Melloni (eds.), *Nostra Aetate: Origins, Promulgation, Impact on Jewish-Catholic Relations*, LIT, Berlin, 2007.

Bialer, Uri, *Cross on the Star of David: The Christian World in Israel's Foreign Policy 1948-1967*, Indiana University Press, Bloomington, 2005.

Chanes, Jerome A., "Impact of Nostra Aetate on Catholic and Jewish Life in the United States after Four Decades", N. Lamdan, A. Melloni (eds.), *Nostra Aetate: Origins, Promulgation, Impact on Jewish-Catholic Relations*, LIT, Berlin, 2007.

Cornwell, John, *Hitler's Pope: The Secret History of Pius XII*, Penguin Books, New York, 1999.

Çoban, Bekir Zakir, *Papa XXIII. John, Angelo Giuseppe Roncalli*, İzmir, 2012.

Dalin, David G., *The Myth of Hitler's Pope: How Pope Pius XII Rescued Jews from the Nazis*, Regnery Publishing, 2005.

Fesquet, Henri, *The Drama of Vatican II*, trans. by Bernard Murchland, Random House, New York, 1967.

Furnal, Joshua, "Abraham Joshua Heschel and Nostra Aetate: Shaping the Catholic Reconsideration of Judaism during Vatican II", *Religions*, 2016, 7, 70.

Herzl, Theodor, *Hatıralar*, çev. Ergun Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 333-337.

Isaac, Jules, *Jesus and Israel*, translated by Sally Gran, Rinehart & Winston, New York, 1971.

⁷⁶ Katolik, Protestan ve diğer kiliselerin Yahudilerle ilişkiler konusunda deklare ettikleri metinler üzerine bir çalışma için bkz. Franklin Sherman (ed.), *Bridges: Documents of Christian-Jewish Dialogue, Volume One: The Road to Reconciliation (1945-1985)*, Paulist Press, New York, 2011.

Ketzer, David, *The Popes Against Jews: The Vatican's Role in the Rise of Modern Anti-Semitism*, Alfred A. Knopf, New York, 2001.

Lindsay, Mark R., *Barth, Israel and Jesus: Karl Barth's Theology of Israel*, Ashgate, Burlington, 2007.

L'Osservatore Romano, Giornale quotidiano politico religioso, 13.05.1948, n. 110, Roma, Città del Vaticano.

McBrien, Richard, "Pope John XXIII's Opening Address to the Second Vatican Council", *National Catholic Reporter*, Nov. 5, 2012.

Melloni, Alberto, "Nostra Aetate, 1965-2005", N. Lamdan, A. Melloni (eds.), *Nostra Aetate: Origins, Promulgation, Impact on Jewish-Catholic Relations*, LIT, Berlin, 2007.

Melloni, Alberto, *L'altra Roma: Politica e S. Sede durante il concilio Vaticano II (1959-1965)*, Bologna, 2000.

Morselli, Marco, "Jules Isaac and the Origins of Nostra Aetate", N. Lamdan, A. Melloni (eds.), *Nostra Aetate: Origins, Promulgation, Impact on Jewish-Catholic Relations*, LIT, Berlin, 2007.

O'Malley, John W., *What Happened at Vatican II*, Harvard University Press, 2008.

Oesterreicher, John M., *The New Encounter: Between Christians and Jews*, New York, 1986.

Ökten, Kaan H., *Hiristiyanlıkta İnancın Yenilenmesi, Luther'in Teolojik Tezleri ve Toplumsal Yansımaları*, Mavi Ada Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Phayer, Michael, *The Catholic Church and the Holocaust, 1930- 1965*, Indiana University Press, Bloomington, 2000.

Pinay, Maurice, *The Plot Against the Church*, Timothy Peter Johnson, 2006.

Pollefeyt, Didier, "The Church and the Jews: Unsolvably Paradox or Unfinished Story?", N. Lamdan, A. Melloni (eds.), *Nostra Aetate: Origins, Promulgation, Impact on Jewish-Catholic Relations*, LIT, Berlin, 2007.

Ratzinger, Joseph Cardinal, *Many Religions One Covenant: Israel, the Church and the World*, trans. by Graham Harrison, Ignatius Press, 1999.

Rynne, Xavier, *Vatican Council II*, Orbis Books, New York, 1999.

Sherman, Franklin (ed.), *Bridges: Documents of Christian-Jewish Dialogue, Volume One: The Road to Reconciliation (1945-1985)*, Paulist Press, New York, 2011.

Siegman, Henry, "A Decade of Catholic-Jewish Relations- A Reassessment", *Journal of Ecumenical Studies*, 1978, vol. 15 n. 3, ss. 243-260

Stransky, Thomas F., "The Catholic-Jewish Dialogue: Twenty Years After 'Nostra Aetate'", *America*, February 8, 1986, ss. 92-97.

Stransky, Thomas, "The Genesis of Nostra Aetate: An Insider's Story", N. Lamdan, A. Melloni (eds.), *Nostra Aetate: Origins, Promulgation, Impact on Jewish-Catholic Relations*, LIT, Berlin, 2007.

Sullivan, Maureen, *101 Questions and Answers on Vatican II*, Paulist Press, New York, 2002.

Tanenbaum, Marc H., "Heschel and Vatican II- Jewish-Christian Relations", *Memorial Symposium in Honor of Rabbi Abraham Joshua Heschel*, New York, 1983.

The American Jewish Committee, Institute of Human Relations, *The Second Vatican Council's Declaration on the Jews: A Background Report*. http://www.ajcarchives.org/AJC_DATA/Files/6A5.PDF s. 21

Tobias, Norman C., *Jewish Conscience of the Church: Jules Isaac and The Second Vatican Council*, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2017.

Velati, Mauro, "The Debate on *De Judaeis* and Ecumenical Dialogue", N. Lamdan, A. Melloni (eds.), *Nostra Aetate: Origins, Promulgation, Impact on Jewish-Catholic Relations*, LIT, Berlin, 2007.

Werblowsky, R.J. Zwi, "Nostra Aetate: A Jewish Perspective", N. Lamdan, A. Melloni (eds.), *Nostra Aetate: Origins, Promulgation, Impact on Jewish-Catholic Relations*, LIT, Berlin, 2007.

Zeitlin, Solomon, "The Ecumenical Council Vatican II and the Jews", *The Jewish Quarterly Review*, vol. 56, no. 2 (Oct. 1965; 93- 111), ss. 93- 97.